

TEMA: Skolledarskap och skolledares yrkesutövning

Innefattar skolledarskap mer än jakten på
måluppfyllelse, kvalitet och resultat?

Niclas Rönnström & Rebecca Adami

Hur hanterar svenska skolledare etiska utmaningar i sitt arbete, och vad betyder det att agera utifrån barnets bästa? Vilken roll spelar demokratis idéer i rektorers arbete som i flera avseenden styrs av ekonomiska föreställningar som genomsyrar deras yrkesutövning? Hur har rektorsrollen formats över tid och vilken roll spelar rektorer, skolchefer och andra skolledare i det hierarkiska ideal om en stark styrkedja som skolväsendet förutsätter? Vad betyder olika kontexter för skolledares yrkesutövning som ter sig lika i lagen men som varierar avsevärt i praktiken? Dessa är några av de frågor som belyses i detta temanummer i *Utbildning & Demokrati*, och i den här inledningen vill vi inleda med några motiv till varför det är angeläget att generera kunskap om skolledare och skolledarskap och varför vi valt att belysa dessa fenomen utifrån etiska, juridiska, demokratiska och sociala aspekter som riskerar att överskuggas av ett dominerande intresse för skolledare som agenter för måluppfyllelse, kvalitet och resultat.

I allt fler utredningar och forskningsöversikter framhålls vikten av att forskare genererar kunskap om skolledare och skolledarskap (Vetenskapsrådet 2011; SOU 2015:22; Rönnström 2018; Håkansson & Sundberg 2018; Leithwood & Riehl 2003; Leithwood m fl 2004; Grissom, Egalite & Lindsay 2021). Skolledaryrket har i högre grad

Niclas Rönnström är docent i pedagogik vid Institutionen för pedagogik och didaktik, Stockholms universitet. E-post: niclas.ronnstrom@edu.su.se
Rebecca Adami är docent i pedagogik vid Institutionen för pedagogik och didaktik, Stockholms universitet. E-post: rebecca.adami@edu.su.se

kommit att utvecklas till en egen profession i takt med ekonomiseringen och globaliseringen av utbildningssektorn, och som en konsekvens av de offentliga managementreformer som initierades i slutet av förra seklet i syfte att minska tröghet och öka effektivitet i offentlig sektor. Under 2000-talet har skolledare och skolledarskap fått ett globalt utbrett erkännande som bland annat manifesteras i skollagar, policyåtgärder, forskningsresultat och i dokument producerade av nationella och internationella skolmyndigheter (se till exempel European Commission 2022). En betydande del av det ökade erkännandet har att göra med att skolledare och skolledarskap antas spela nyckelroller i frågor som rör elevers måluppfyllelse och utbildningsresultat, undervisningens kvalitet, skolors organisering och utvecklingsarbete, lärares lärande och professionsutveckling, men också för lokal implementering av nationella reformer och för skolors samverkan med hemmen, lokalsamhället och andra intressenter (Rönnsström & Skott 2019; Wei 2017; Leithwood 2021; Grissom, Egalite & Lindsay 2021).

Behovet av forskning om skolledare och skolledarskap tenderar att kretsa kring fyra övergripande bevekelsegrunder. Den första är att skolledarskap är ett fenomen i förändring som under 2000-talet åtnjutit ökat erkännande men som också har belastats med allt högre krav, och att det finns skäl att generera kunskap om karaktären på, motiven till och konsekvenserna av omfattande förändringar och högt ställda krav på skolans ledare och skolledarskap (Vetenskapsrådet 2011; SOU 2015:22). Denna utveckling har bland annat genererat forskning om rektorsyrkets kunskapsbas och skolledares yrkeskunnande (Leithwood & Riel 2003; Leithwood m fl 2004; Hallinger & Kovacevic 2019), och för några år sedan publicerade Håkansson och Sundberg (2018) den första större nordiska forskningsöversikten utifrån frågan om vad vi kan lära från forskning rörande hur skolledarskap kan främja undervisning och måluppfyllelse. Nyligen publicerade också Gunnulfsen Ärlestig och Storgaard (2023) en antologi i syfte att diskutera skolledarskap i nordisk kontext som tar hänsyn till det demokratiska arv som nordiskt utbildningsväsende har att förvalta och utveckla. Forskningen om rektorers kunnande har också medfört divergerande positioner som bland annat visar sig i att flera forskare åberopar behovet av standarder med stöd i forskning som väsentliga i ljuset av de krav som ställs på skolledare (DeVita m fl 2007; Young, Anderson & Nash 2017), medan andra forskare menar att en sådan utveckling troligen gör mer skada än nytta (Niesche 2012; Uljens & Ylimäki 2015). Alldeles nyligen redovisade Skolverket (2024) det regeringsuppdrag som syftar till att utveckla ett nationellt professionsprogram inom skolväsendet (U2022/02319). I Skolverkets förslag framgår att lärares kompetensutveckling sammankopplas

med etablerade kunskapsområden och akademiska discipliner. Sådana kopplingar lyser dock med sin frånvaro när det gäller förslag om skolledares kompetensutveckling, och sådan frånvaro motiverar vetenskaplig genomlysning av skolledares yrkeskunnande och de faktorer och intressenter som inverkar på sådant kunnande.

Skolledarskapets ökade komplexitet och kontextberoende är det andra skälet som motiverar behov av forskning (Rönström & Skott 2019; Hallinger, 2018). Mängden av intressenter som påverkar skolledares arbete ökar och intensifieras, vilket Gunnar Berg (2018) belyst genom begreppet 'korstryck'. En annan aspekt har att göra med att skolor som organisationer är komplexa och att de anses vara svåra att leda och styra (Ivarsson Westerberg 2021), och att de uppgifter som tilldelas skolledare blir allt mer mångfaldiga, mångtydiga och ofta motstridiga (Rönström & Skott 2019; Sarid 2022). Skolledarskapets komplexitet motiverar forskning om hur skolledarskap kan förstås, fördelas eller delas i en organisation, och det pågår idag forskning om hur skolledarskap kan artikuleras bortom heroiska och singulära beskrivningar av ledarskap som ofta penetrerar vardagliga föreställningar, policytexter och mediabevakning (Liljenberg 2015; Döös m fl 2017; Larsson & Löwstedt 2023). I Vetenskapsrådets (2011) forskningsöversikt framhålls att skolledarskapets komplexitet accelereras av globalisering, migration, konkurrensutsättning, digitalisering, sociala nätverk och inte minst av internationella kunskapsmätningar, och skolledarskapets komplexitet reflekteras också i det ansvar rektorer tilldelas i de rättsliga regler som styr skolan. Rektorer ska bland annat leda, samordna, utveckla och systematiskt arbeta med kvalitet i den pedagogiska verksamheten; verka som chef och arbetsledare för anställd personal; tillförsäkra barn och elever rätt till utbildning, vilket innefattar särskilt ansvar för barn och elever som riskerar att inte nå målen för sin utbildning eller på annat sätt hamna i utanförskap eller ohälsa, samt ansvar för ordning och säkerhet vid enheten; företräda skolenheten gentemot externa intressenter och samarbetsparters, samt att förvalta skolpolitiska mål och värden, realisera skolväsendets grundläggande intentioner och utifrån befattningen som rektor verka för en skola på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet.

Ett tredje skäl som motiverar forskning om skolledarskap har med effektivitet att göra. Under 2000-talet har en betydande del av skolledarskapsforskningen fokuserat skolledares möjligheter att påverka kvalitet i och utfall av skolors arbete med deras kärnuppdrag, och särskilt gäller detta länken mellan skolledarskap, lärares undervisning och elevers måloppfyllelse (Håkansson & Sundberg 2018; Rönström 2018). Vivianne Robinson (2006) drev tesen att skolledarskapsforskning kännetecknades av att förespråkare för olika ledarskapsmodeller

i alltför hög utsträckning stred mot varandra i stället för att belysa sådant som är väsentligt och äger praktisk relevans för skolledare, som till exempel att rikta fokus på vad skolledare kan och gör när de lyckas med att främja kärnuppgragen undervisning och lärande. Föreställningen att forskningsresultat kan tillämpas av skolans yrkesverksamma i syfte att höja måluppfyllelse och för att förbättra utbildningsresultat är idag stark bland skolmyndigheter och intressenter, och kravet på att skolverksamhet ska vila på vetenskaplig grund har i allt större utsträckning kommit att orienteras mot effektivitet och framgångsfaktorer (Rönström 2018; Levinson 2013). När Skolinspektionen genomförde en större granskning av rektorers ledarskap utgick de från en definition av pedagogiskt ledarskap som uteslutande handlade om måluppfyllelse och resultatutveckling i relation till nationella mål, och den forskning de eftersökte var just sådan som kan belysa länken mellan skolledarskap och måluppfyllelse (Skolinspektionen 2012). Ett tungt vägande motiv till att generera kunskap om och för skolledare har mot denna bakgrund att göra med att sådan kunskap anses kunna informera beslutsfattare om framgångsfaktorer, och rusta skolledare med det yrkeskunnande som gör att de främjar skolframgång, måluppfyllelse och utbildningsresultat (Jarl, Blossing & Andersson 2017; Håkansson & Sundberg 2018; Grissom, Egalite & Lindsay 2021).

Ett fjärde skäl som motiverar forskning om skolledarskap har att göra med skillnader mellan olika nationella kontexter i ett forskarsamhälle som blivit allt mer globaliserat, och i ärlighetens namn till stora delar anglo-amerikaniserat. I Sverige är skolledarskapsforskning ett relativt ungt och framväxande fält i jämförelse med anglo-amerikanska länder som under längre tid och i större utsträckning genererat kunskap om skolledare och skolledarskap. Det finns en risk att svensk och nordisk särart överskuggas i en kunskapsproduktion som inte tar hänsyn till skillnader mellan nationella kontexter, vilket Moos, Johansson och Skedsmo (2013) påpekat när det gäller att maktrelationer i nordiskt skolledarskap skiljer sig från anglo-amerikanska sammanhang, och som Gunnulfsen, Ärlestig och Storgaard (2023) framhållit när det gäller en demokrati- och välfärdstradition vi har att förvalta och utveckla i Norden. Håkansson och Sundberg (2018) menar också att många föreställningar om skolledarskap som florerar i skolsamhället tenderar att innefatta myter som behöver granskas i vetenskapligt ljus med hänsyn till nationella kontexter och skillnader, eller som Morrison (2001, s 367) uttrycker problemet med att okritiskt normera skolledarskap utifrån modeller lånade från näringslivet vilket var vanligt under neoliberalisens glansdagar: “an

apology for an academic subject, intellectually dead, methodologically sloppy and driven by little more than fashion”.

Det här temanumret av *Utbildning & Demokrati* motiveras av de skäl som diskuterats ovan. Det finns behov av att generera kunskap om skolledare och skolledarskap givet förändrade villkor och ökade krav som påverkar deras yrkesutövning och yrkeskunnande, och i ljuset av det kontextberoende och den komplexitet som kännetecknar skolledarskap. I det här temanumret vill vi dock primärt fokusera andra aspekter av skolledares yrkesutövning och skolledarskap än deras roll som agenter för måluppfyllelse och resultatutveckling som har varit i förgrunden under det tjugoförsta århundradet. I utredningen *Rektor och Styrkedjan* (SOU 2015:22) framhålls ett behov av att generera kunskap om ledarskapsutmaningar i relation till skilda och förändrade sociala villkor, kulturella kontexter och utmaningar, och i relation till sociala, etiska och demokratiska värden. Det är med en sådan inriktning vi har närmat oss skolledare och skolledarskap eftersom dessa aspekter tenderar att trängas undan av ett angeläget men också dominerande intresse för mål och resultatfrågor. Vi har också velat generera kunskap om svenska förhållanden på sätt som inte enbart ger oss kunskap om skolledare utan som också kan äga relevans för skolledarna själva och deras yrkesutövning och utbildning.

Detta temanummer belyser därför etiska, juridiska, demokratiska och sociala dimensioner av skolledarskap i skolsystemets olika skolformer. Vi har särskilt efterfrågat artiklar som rör skolledares etiska ansvar, överväganden och ageranden, samt etiska utmaningar som skolledare möter i sin yrkesutövning. Vi har för avsikt att belysa skolledares arbete med demokratiska principer, värden och praktiker givet att skolverksamhet enligt lag ska vägledas av demokratins principer och främja medborgarbildning, och vi vill också problematisera sociala aspekter knutna till skolledares arbete med tillgänglighet, likvärdighet, jämställdhet samt att motverka diskriminering, främlingsfientlighet och utanförskap. Det gör att den forskning som presenteras i temanumret i flera avseenden tar utgångspunkt i andra referensramar än vad som ofta är fallet i den internationella skolledarskapsforskningen. Temanumret belyser vitala aspekter av, samt fall och exempel från, skolledares yrkesutövning och vardagliga praktik. Vi ser ett värde i att belysa och generera kunskap om skolledarskap och skolledares yrkesutövning i praktikinära och handlingsorienterade termer knutna till vardagliga utmaningar och vardagligt arbete. En premis för detta temanummer är att de sätt på vilka vi talar och tänker om skolledarskap och skolledare har en praktisk men också formerande betydelse.

Den första artikeln är ett rättsvetenskapligt bidrag där skolledares juridiska ansvar för elevers rätt till utbildning problematiseras i ljuset av ny lagstiftning kring möjligheten till distansundervisning i grundskolan om rektorn finner att detta är utifrån elevens bästa. I *DISTANSUNDERVISNING I GRUNDSKOLAN OCH BARNETS BÄSTA* identifierar *Sara Lundberg* de tvetydigheter som framkommer i övervägandet av barnets bästa där förarbeten och praxis tolkas och analyseras för att fastställa vad som verkar gälla utifrån ett kritiskt perspektiv på hur barns rätt till utbildning omvandlats till rättsliga regler. Lundberg påvisar att regleringen av distansundervisning kräver ett stort mått av överväganden som inte är rättsliga, utan etiska, sociala och pedagogiska. Sociologiska, etiska och pedagogiska perspektiv på skolledarskap sammanflätas i det andra bidraget *ATT BALANSERA MOTSTRIDIGA IDEAL – EN STUDIE OM ETISKT LEDARSKAP I GYMNASIESKOLANS LIKA VILLKORSARBETE*. I artikeln diskuterar *Britt-Inger Keisu*, *Björn Ahlström*, *Pär Poromaa Isling* och *Ulrika Schmauch* den balansakt rektorer kan behöva ägna sig åt för att svara upp mot konkurrerande ideal som genomsyrar deras yrkesutövning. Studien är baserad på intervjumaterial från gymnasieskolor där utmaningen att konkurrera på en skolmarknad och att uppnå goda resultat ställs mot grundlagsfästade krav på att skapa lika villkor för elever oavsett kön, etnicitet eller annan social status.

Det tredje bidraget *ETISKA OCH MORALISKA PERSPEKTIV PÅ KONTEXTUELLA SÄRSKILDHETER I REKTORERS ARBETE OCH LEDARSKAP I STRUKTURELLT MISSGYNNADE OMRÅDEN* belyser även det etiska och moraliska aspekter av skolledarskap. I artikeln utforskar *Åsa Karlsson Pérez*, *Mette Liljenberg*, *Åsa Hirsh* och *Anette Jahnke* hur rektorer i strukturellt missgynnade områden uttrycker och hanterar de särskilda och kontextuellt betingade villkor som inverkar på deras arbete och ledarskap utifrån just etiska och moraliska perspektiv. I temanumrets fjärde artikel *REKTORERS ARBETE MED DEMOKRATI – ALLTID ANGELÄGET, SPARSAMT AKTUALISERAT, STÄNDIGT UTMANAT* bidrar *Niclas Rönnström* med kunskap om rektorers arbete med demokrati i skolan, och vilken roll demokratiska och ekonomiska samhällsförhållningar spelar i deras arbete med demokrati. Artikeln bygger på en intervjustudie med rektorer där de första intervjuerna genomfördes 2003 och de senare 2023 vilket möjliggör att studera demokratiarbete bland rektorer som verkar i olika tid och rum under ett skede där synen på demokrati och rektorsrollen har förändrats. I den femte och sista artikeln *SKOLCHEF I KOMVUX – MELLAN POLITIK OCH REKTOR I STYRKEDJAN* belyser *Johanna Mufic* skolchefer som verkar inom kommunal vuxenutbildning och artikeln bidrar med kunskap om hur styrning produceras i skolchefers tal om rektor och politik under en kvalitetsgranskning och vilka diskursiva effekter det får.

Referenser

- Berg, Gunnar (2018): *Skolledarskap och skolans frirum*. Lund: Studentlitteratur.
- DeVita, Christine M.; Colvin, Richard M.; Darling-Hammond, Linda & Haycock, Kati (2007): *Education Leadership: A bridge to school for compulsory schools principals reform*. New York: The Wallace Foundation.
- Döös, Marianne; Wilhelmson, Lena; Madestam, Jenny & Örnberg, Åsa (2017): Shared principalship: The perspective of close subordinate colleagues. *Leadership and Policy in Schools*, 18(1), 154–170.
- European Commission (2022): *Pathways for School Success*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Grissom, Jason A.; Egalite, Anna J. & Lindsay, Constance A. (2021): *How Principals Affect Students and Schools. A systematic synthesis of two decades of research*. New York: The Wallace Foundation.
- Gunnulfson, Elisabeth; Ärlestig, Helene & Storgard, Merete, red (2023): *Education and Democracy in the Nordic Countries: Making Sense of School Leadership, Policy, and Practice*. Cham: Springer.
- Hallinger, Philip (2018): Bringing context out of the shadows of leadership. *Educational Management Administration & Leadership*, 46(1), 5–24.
- Hallinger, Philip & Kovacevic, Jasna (2019): Science mapping the knowledge base in educational leadership and management: A longitudinal bibliometric analysis, 1960–2018. *Educational Management Administration & Leadership*, 49(1), 5–30.
- Håkansson, Jan & Sundberg, Daniel (2018): *Utmärkt ledarskap i skolan*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Ivarsson Westerberg, Anders (2021): Myten om styrkedjan. I Niclas Rönström & Olof Johansson, red: *Att förbättra skolor med stöd i forskning: Exempel, analyser, utmaningar*, s 115–136. Natur & Kultur.
- Jarl, Maria; Blossing, Ulf & Andersson, Klas (2017): *Att organisera för skolframgång: Strategier för en likvärdig skola*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Larsson, Pär & Löwstedt, Jan (2020): Distributed school leadership: Making sense of the educational infrastructure. *Educational Management Administration & Leadership*, 51(1), 138–156.

- Leithwood, Kenneth & Riehl, Carolyn (2003): *What we Know about Successful School Leadership*. Philadelphia: National College for School Leadership.
- Leithwood, Kenneth; Seashore Louis, Karen; Andersson, Stephen & Wahlstrom, Kyla (2004): *How Leadership Influences Student Learning*. New York: The Wallace Foundation.
- Leithwood, Kenneth (2021): A Review of evidence about equitable school leadership. *Education Sciences*, 11(8), 377, <https://doi.org/10.3390/educsci11080377>
- Levinsson, Magnus (2013): *Evidens och existens: Evidensbaserad undervisning i ljuset av lärares erfarenheter* (Doktorsavhandling). Göteborg: Göteborgs universitet.
- Liljenberg, Mette (2015): *Distributed Leadership in Local School Organizations. Working for school improvement?* (Doktorsavhandling). Göteborg: University of Gothenburg.
- Moos, Lejf; Johansson, Olof & Skedsmo, Guri (2013): Successful Nordic school leadership. I Lejf Moos, red: *Transnational Influences on Values and Practices in Nordic Educational Leadership*, s 159–172. Cham: Springer Verlag.
- Morrison, Keith (2001): Simplicity and complexity in contemporary school leadership: A response to Grace. *British Journal of Educational Studies*, 49(4), 379–385.
- Niesche, Richard (2012): Politicizing articulation: applying Lyotard's work to the use of standards in educational leadership. *International Journal of Leadership in Education*, 16 (2), 220–233.
- Robinson, Vivianne (2006): Putting education back into educational leadership. *Leading and Managing*, 12(1), 62–75.
- Rönnström, Niclas (2018): Evidens och kontext – Om konsten att tolka och tillämpa forskning om skolledarskap. I Niclas Rönnström & Olof Johansson, red: *Att leda skolor med stöd i forskning: Exempel, analyser, utmaningar*, s 25–60. Stockholm: Natur & kultur.
- Rönnström, Niclas & Skott, Pia (2019): Lideres escolares, maestros de la complejidad. I Jose Weinstein & Gonzalo Munoz, red: *Liderazgo en escuelas de alta complejidad. Diez miradas Series Liderazgo Educativo Ediciones*, s 111–152. Santiago de Chile: Ediciones Universidad Diego Portales.
- Sarid, Ariel (2022): A dilemmatic approach to democratic school leadership and governance. *Leadership and Policy in Schools*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/15700763.2022.2137043>
- Skolinspektionen (2012): *Rektors ledarskap*. Stockholm: Skolinspektionen.

- Skolverket (2024): *Redovisning av uppdrag om ett nationellt professionsprogram. U 2022/02319 och U2023/01870.* Stockholm: Skolverket.
- SOU (2015:22): *Rektorn och styrkedjan. Betänkande av Utredningen om rektorernas arbetssituation inom skolväsendet.* Stockholm: Fritzes.
- Uljens, Michael & Ylimäki, Rose (2015): Towards a discursive and non-affirmative framework for curriculum studies, Didaktik and educational leadership. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*, (3), 30–43
- Vetenskapsrådet (2011): *Rektor: En forskningsöversikt 2000–2010.* Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Wei, Wei (2017): Education policy borrowing: Professional standards for school leaders in China. *Chinese Education and Society*, 50(3), 181–202
- Young, Michelle; Anderson, Erin & Nash, Angel M. (2017): Preparing school leaders: Standards-based curriculum in the United States. *Leadership and Policy in Schools*, 16(2), 228–271.

